

Каримова Д.С.

РЭКЕТЧИЛИК – СОЦИАЛДЫК ТЕРС КУБУЛУШ КАТАРЫ
(Мектеп турмушунун мисалында)

Каримова Д.С.

РЭКЕТИРСТВО - КАК СОЦИАЛЬНОЕ НЕГАТИВНОЕ ЯВЛЕНИЕ
(Примеры из жизни школы)

D.S. Karimova

RACKETEERING - AS SOCIAL NEGATIVE PHENOMENON
(The example of the life of the school)

УДК: 364.2

Бул макалада окуучулар арасындагы рэкетчиликтин социалдык терс кубулуштарына концептанализ жүргүзүлдү.

Негизги сөздөр: рэкетчилик, манипуляция, девиация, толеранттуу, девиант.

В этой статье дан концептанализ негативных социальных явлений рэкетирства (Примеры из жизни школы)

Ключевые слова: рэкетизм, манипуляции, девиация, толерантность, девиант

These negative phenomena in social conceptualwood preparation for publishing in the social Sciences. (The example of the life of the school)

Keywords: bullying, manipulation, calibration, tolerant, devi.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда мектептердеги рэкетчилик көйгөй маселеге айланды. Келечек ээлери, мектеп жашында мындай терс кубулушка чалдыгып жаткандыгы коомчулукту ойлондуруп келет.

«Рэкет» - англис тилинен которгондо «зордук-зомбулук, доочулук» дегенди билдирет. Кандайдыр бир уюштурулган кылмыштуу ишти билдирет, атап айтканда каракчылык менен, ишкерлер үчүн кардарларынын ортосундагы мүлк менен байланышкан талаш-таргыштуу кырдаалдар эсептелинген.[4.С.38]

«Рэкет» термини 1980-жылдын аягында СССРде кеңири тараган, анда ишкердикти өнүктүрүүнүн башталышына байланыштуу болгон. Маанилүү кадам СССРдин уюшкан кылмыштуулук дүйнөдөн кепилдик коопсуздугу үчүн аракеттер болгон.

Сөздүн өзү эле айтып тургандай, рэкет – бүгүн биздин балдарга, а түгүл кээде мугалимдерге көрсөтүлүп жаткан зомбулук. Мектептердеги рэкетчиликтин жаш балдарга чейин жеткендиги кооптондурут. Бүгүнкү күндө рэкетчиликке жана

рэкетчиликтин курмандыгына мектеп окуучулары чалдыга баштаганы белгилүү. Ошондой эле рэкетчилик уюшкан мүнөздөгү топторду түзүп, бир аймактын уюшкан топ балдары экинчи аймактын уюшкан топ балдарын уруп-согуп жазалоосу, доочулук күч алды. Аныктап айтканда, рэкеттин кеңири жайылып, күчөшүнө жазаланбагандык себеп болууда. А түгүл бүгүнкү күндө рэкетчиликтин курмандыктары бар, алар зомбулукка чыдабай өзүн-өзү өлтүрүп, же зордук менен өлтүрүлгөндөр.

Россиялык психологдор В. Петровский, Б.Мастеров белгилешкендей, жогорку класстын окуучуларынын мүнөзүндөгү өзгөчөлүк – өз мүмкүнчүлүктөрүнөн ажырап, тобокелчиликке барууга умтулгандык. Окуучулар кандай да болсо өздөрүнүн күчүн, эр жеткендигин далилдөөгө умтулушат. Көбүнчө эр жетүү дегенди өспүрүмдөр тайыз маанисинде түшүнүп алышат: тамеки чегүүнү, аракеттикти, жыныстык катнаштарды чоң турмушка аралашуунун көрсөткүчтөрү катары карашат. Ушул куракта жыныстык манипуляция башталат, ал сексуалдык кысым көрсөтүүдө, мисалы: «сүйүүнү аныктоо» ж. б. билинет. Махабатка, достукка, бири-бирине берилүүгө байланышкан мамилелер мына ушул манипуляциядан өзгөчө жабыр тартышат. [2.С.89]

Азыркы учурда коомдук турмушка көптөгөн криминалдык ченемдер кирип кетти. Мындай ченемдердин пайда болуш жолу көп, анын ичинде эң таасирдүүсү массалык маалымат каражаттары. Анткени көптөгөн криминалдык окуялар сырткы көрүнүштөрдү (кыймыл-аракетин) сүрөттөө менен көрсөтүлөт. Ачык-айкын көрсөтүүлөр оң же терс маанисине карабай, өспүрүмдөрдү өздөрүнө багытып алат.

Заманбап илимий-педагогикалык адабияттардын негизинде «тарбиясы чектен чыккан» балдар-

дын олуттуу төмөнкүдөй белгилерин бөлүп кароого болот.

Биринчи белги – бул жаш балдардын же өспүрүмдөрдүн социалдык-моралдык ченемге туура келбеген жүрүм-турумдары. Аларды ылайыгына карай, «чектен чыккан же тарбиясы начар жүрүм-турум» деп аташат. Канчалык деңгээлде ченемге туура келбегенин тиешелүү тесттер жана эксперименталдык ыкмалар менен аныкташат. Бирок, бүгүнкү күндө психологдор менен педагогдор чектен чыгуунун негиздерин толук өлчөп, изилдеп бере алыша элек. Андыктан мына ошол багытта атайын байкоо жүргүзүлөт.

Экинчи белги – жүрүм-турумдун оңой менен ондолуп, түзөлбөй турган бузулуусу. Эрежеде, бардык «чектен чыккан» балдар–педагогикалык тарбиясы жетишсиз болгондор. Бирок бардык эле педагогикалык тарбиясы начар балдарды терс жолдон кайтпайт деп айтууга болбойт. Алардын арасында кээ бирөөлөрүн оң жолго салууга боло тургандыгын унутпоо зарыл.

Үчүнчү белги – атайын окуу жайларда тарбияланган, мугалимдин жеке көзөмөлүнө, айлана-сындагылардын жана теңтуштарынын оң мамилесине муктаж болгон балдарды айтууга болот. Айлана-чөйрө окуучунун аң-сезиминин калыптанышына оң да, терс да таасир берет. Мисалы, тарбиясы начар, чектен чыккан өспүрүмдүн мүнөзүнүн калыптанышына ал жашаган аймактын, т.а. социалдык чөйрөнүн түздөн-түз таасири бар экендиги маалым.

Балдардын жүрүм-турумундагы терс өзгөрүүлөрдү изилдөөгө көп эмгектер арналган. Кылмышка барууга калыптанып келе жаткан, же калыптанып калган коомго жат девианттуу жүрүм-турум түрткү болот, россиялык психолог С.Л. Сибиряков өзүнүн изилдөөлөрүнө таянып: «Коомго жат жүрүм-турумдун негизи он төрт жаштан башталышы ыктамал» деп эсептейт. Девианттуу жүрүм-турум жашы жете элек кылмышкерлердин өмүр баянын ретроспективдүү изилдөөлөр көрсөткөндөй, окуучулардын көпчүлүгүндө биринчи класстан башталат. [8.С.90]

Коомго жат мүнөздөгү жүрүм-турумдун эрте жаш курактан башталаарын америкалык окумуштуулар кененирээк изилдешкен. Ошол эле убакта жашы жете элек өспүрүмдөрдүн арасында кылмышка «толеранттуу» мамиле кылышаары байкалган. Мектептерде жүргүзүлгөн сурамжылоонун негизинде окуучулардын 27,78%и кылмышты жашоонун башкача багыты катары баалашса, 9,25%и кылмышка кайдыгер карашат. [4.С. 49]

Баланын чоңоюп келе жаткандагы кулк-мүнөзүнүн, кызыкчылыктарынын түп-тамырынан бери өзгөрүшү өспүрүм курактын кризисин түзөт. Бул өзгөрүүлөр тез мөөнөттө жүргөндүктөн, аз убакытта пайда болгондой сезилет. Психологиялык өзгөрүүлөр көп учурда өспүрүмдүн өзүн-өзү түшүнбөстүгүнө алып келип, аны тарбиялоодо, сүйлөшүүлөрдө көп кыйынчылыктарды туудурат. Бул учурда өспүрүмдөр улуулардын тарбиясына

баш ийгиси келбей, эмоциялык өткүр, кежир, урушчаак болуп калышат. эмоциялык пикир келишпестиктен улам өспүрүм түнт тартып, өзү менен өзү болуп, ишенбөөчүлүк көрсөтөт, б.а. дискриминацияга учурайт. Ал өзүнүн укуктарын таанып-билип, айланасындагылардан өзүн бала деп эсептөөсүн талап кыла баштайт. Бул курактын эң чоң өзгөрүүсү өспүрүм өзүн бала сезбей, тизирээк чоңдордун чөйрөсүнө кошулууга аракеттенет. Өспүрүм курак баланын коомдо өз ордун табууга, улуулардын турмушуна аралашууга аракет кылган убагы. Балалык дүйнөсүнөн чыгып, бирок улуулардын турмушуна аралаша элек өспүрүм ар түрдүү социалдык топтордун арасында өзү менен өзү болуп, өспүрүмдөрдүн өзгөчө бир чөйрөсүнө, тагыраак айтканда асоциалдык топторго туш келиши мүмкүн. Бирок, чыныгы чоң турмушта өзүнүн «мендигин» табыш ал үчүн кыйын, себеби ал өзүн терең баалай албайт, өзүн чоң кишилердин дүйнөсүндө инсан катары алып жүрүүнү үйрөнө элек. Анын «Мени», «Биз» дегенге көбүрөөк жакындашат. Ушул учурда «Биз» (Биз–топбуз) дегенди анын теңтуштары- микрофакторлор түзөт. Чоңоюп эр жеткенче өспүрүмдөр ар түрдүү кыйынчылыктарга туш болушат. Өспүрүм өзүнүн турмуш жолун адашуу, жаңылуулар менен издейт. Көпчүлүк өспүрүмдөр түшүнүп-түшүнбөй турмуштук тажрыйба топтоого умтулушат, ал тажрыйбанын оң же терс сапаттарынан коркушпайт. Бул убакта өспүрүмдөр өздөрүнүн жүрүм-турумун баалай алышпайт. Мектеп окуучусунун жүрүм-турумуна өзү аралашып жүргөн теңтуштарынын, анын ичинде классташтарынын таасири чоң. Улам эскирген сайын күчтүү таасирленет. Америкалык психолог Анри Валлон байкагандай, чоңдордун чөйрөсүнө караганда балдардын чөйрөсүндө өз топторунун мүчөлөрүнө талаптар катуу коюлат да, аларды аткарууда чечкиндүү кадамдар жасалат.

Девиация – (лат. deviation – четтөө) социалдык илимде коомдо калыптанган ченем жана эрежелерди бузуу деп белгиленет (укук бузуу, кылмыш, аракеттик, баңгилик ж.б.). [8.С 23.24]

Учурда жалпы билим берүү мекемелеринде рэкеттин пайда болушунун эң негизги себептерине төмөнкүлөрдү кошууга болот.

Алар:

- үй-бүлөдөгү тарбиянын жетишсиздиги, турмуштун айынан көп иштеген жана чет өлкөлөргө чейин акча табуу максатында кеткен ата-энелердин баласынын жүрүм-турумун көзөмөлдөй албагандыгы, балага толук кам көрө албагандыгы;

- өспүрүмдөр арасында өз ордун табуу аракети. Өспүрүмдөр менен иштөө инспекциясынын кызматкерлери, мугалимдер жана балдардын өздөрү белгилегендей, рэкетчилик өспүрүмдөрдүн кээ бирлери үчүн өзгөлөрдөн кыйындыгын, артыкчылыгын шарттаган түшүнүк катары бааланат. Окуучулардын айтуусу боюнча рэкетчилик өспүрүмдөр арасында бийлик үчүн күрөш, башкаларга үстөмдүк кылуу, коркутуу, «гандама чөйрөгө»

кирүү, назарга илинбей калуу коркунучунан келип чыгат;

- рэкетчиликке кабылган балдар мугалимдерге, ата-энелерине ишеним артышпайт, себеби көп учурда чоң кишилер мындай маселени чечүүдө катаал иш жүргүзүү менен рэкеттин курмандыгын ашыкча коркунучка дуушар кылышат;

- ата-энелер балдарынын саламаттыгы үчүн коопсузданып кооптонушканда; балдардын өздөрү кемсинтүүдөн, уруп-согуудан коркуп унчукпай коюусунан улам жазасыздык күчөйт. Доочуну ашып кетсе жашы жете электердин иши боюнча бөлүмүнө каттоого коюшат, көбүнчө жоопкерчиликтен бошотуп коюшат;

- бош убактыларын туура пайдалануу уюштурулбагандыгы. Рэкетчиликтин негизги себептеринин бири болуп, балдар бош убактысында эч нерсе менен алектенбегендиги, өкмөт тарабынан каржыланган ийрим жана секциялардын жокко эсе экендиги эсептелет;

- балдардын өз укуктарын коргоо механизмдерин билбегендиги, өзү тендүү өспүрүмдөргө, ал өзүнөн алсыз болсо да каршы тура албагандыгы;

- өсүп келе жаткан муунду тарбиялаган мекемелердин мамлекет тарабынан жетишсиз каржыланышы, мугалимдин коомдогу төмөн макамы;

- оюн-зоок мекемелердин көптүгү жана балдардын жаш өзгөчөлүгүнө карабай эшиктеринин ачыктыгы;

- мыйзам чыгаруу базасынын начардыгы («мыйзамдар бар, бирок алар иштебейт»).

2010-жылдан бери көпчүлүк мектептерде атайын социалдык педагог практика жүзүндө киргизилип иштеп келе жатышат. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги 2010-жылдын 27-июлунда чыгарган №452/1 буйругу менен бекитилген квалификациялык талаптардын негизинде түзүлгөн инструкцияга ылайык ишмердүүлүгүн жүргүзөт.

Социалдык педагогдун кесиптик ишмердигинин мазмуну жана өзгөчөлүктөрү **“Социалдык педагогика - бул социалдык чөйрөнүн тарбиялык таасирлери жөнүндөгү илим.”**

Социалдык педагогика негизинен түздөн-түз көмөк алуучулардын таалим-тарбия маселелери менен алектенет. Мисалга алсак, социалдык педагог балдардын улуттук маданияттагы мыкты салттарга каныгып тарбияланышын, өспүрүмдүн жогорку билим алууга жетишүүсүн, психикалык оорулуу кишилердин табигый коомдук турмушка кошулууга мүмкүнчүлүк берген бардык нерселерге ээ болушун да көздөп, инсанга педагогикалык таасир этет. Социалдык иш көмөк алуучунун анык социалдык маселеси менен алектенип, аны чечүүнүн жолдорун издейт, социалдык коргоону жана турмуштагы орчундуу маселелерди (турак жай шарттарын түзүү, жөлөк пулдарды, женилдиктерди берүү ж.б.).

Социалдык-педагогикалык иштин эң негизги багыттарынын бири - оор кырдаалга кабылган бала-

нын социалдык калыптанышы үчүн шарттарды түзүү жана ага жагымдуу, педагогикалык жаткан максатка ылайыктуу социалдык чөйрөнү түзүү үчүн шарттарды камсыз кылуу. Баланын социалдык турмуш маселеси – социалдык педагогдун ишмердигинин башкы объектиси. [1.С.87]

Мектептердеги рэкетчиликти алдын алуу жолдоруна төмөнкүлөрдү кошууга болот.

Алар:

- Өспүрүмдөрдүн бош убактыларын мектептеги жана мектептен сырткары кызыктуу социоманий иштер менен камсыздоо;

- Ата-энелерге жана мугалимдерге балдардын укугу жана аларды коргоо механизмдери тууралуу маалымат берүү;

- Ата-энелер менен мектептердин, жаш өспүрүмдөр менен иштөө бөлүмүнүн кызматкерлеринин, бей өкмөт уюмдардын, укуктук-психологиялык профилактика, үй-бүлө жана балдарды колдоо бөлүмдөрүнүн кызматкерлеринин ортосунда тыгыз байланыш түзүү;

- Мектептерде психологдордун кызматын өнүктүрүү, психологдун кабинетин түзүү;

- Балдар борборлорун, балдар жана өспүрүмдөр уюмдарын түзүүдө жана өнүктүрүүдө мамлекеттин сөзсүз колдоосу;

- Мугалимдин, класс жетекчинин макамын көтөрүү.

Мектептердеги рэкетчиликти алдын алуу үчүн жогоруда көрсөтүлгөн жолдорду толук кандуу иш жүзүнө ашырсак, коомдо мындай терс кубулуштардын саны өз учурунда төмөндөп, келечек ээлери жакшы жашоого умтулушат.

Адабияттар:

1. *Абульханова-Славская К.А.* Социалдык өзгөрүү шарттарындагы инсандын психологиясы-М.: Наука, 1993.- 26-б.
2. *Алмазов Б.Н.* Жашы жете электердин психикасынын чөйрөгө карата бузулуусу. – Свердловск, 1986. – 45-70-б.
3. *Артюхова Ю.В.* Баалуулуктар жана тарбия. Педагогика, 1999, № 4. – 117-121-б.
4. *Кызалакова А., Турдубекова Н., А. Көкүлова, М.Мундузбаев, Е. Гаврилова.*
1. Кыргызстандын мектептериндеги рэкетти алдын алуу. Жалпы билим берүү мекемелеринде рэкетти жок кылуу боюнча усулдук окуу куралы – Б.: 2011. – 72-б.
5. *Вострокнутов Н.В.* Жаш балдардын жана өспүрүмдөрдүн делинквенттик жүрүм-турумунун окшоштугу: социалдык чөйрө, инсандык-эмоционалдуулук жана тобокел тобунун психопатологиялык факторлору. Балдардын психиатрлары менен психологдорунун көз карандысыз ассоциациясы. – М.: 1996.
6. *Выготский Л.С.* Өнүгүүсүнүн диагностикасы жана педагогикалык клиникасы оор балалык. Танд.жыйн., 6-т. – М.:1983.
8. *Галузинский В.М.* Окуучуларды тарбиялоодо жеке мамиле. – Киев, 1989.
9. *Гилинский Я.И.* Девианттуу жүрүм-турумдун социологиясы атайын социологиялык термин катары. Социс., 1999, № 4 – 23-24-б.

Рецензент: д.социол.н. Мендибаев Н.